

Г. М. КАНЦАВАЯ

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АДЛЮСТРАВАННЕ НОРМАЎ МАЎЛЕНЧАЙ КАМУНІКАЦЫІ Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Даследаванне нормаў маўленчай камунікацыі як важнага складніка жыцця ўсіх носьбітаў мовы ўваходзіць у кола актуальных праблем сучаснай лінгвістыкі. Гэта праблематыка разглядаецца ў розных аспектах і на розным матэрыяле. Увагу даследчыкаў прыцягвае фразеалогія нацыянальных моў, у тым ліку і беларускай. Матэрыялам для нашага даследавання паслужылі фразеалагізмы, выбраныя з “Фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы” І. Я. Лепешава [1; 2].

Аналіз семантыкі фразеалагічных адзінак паказаў, што яны вербалізуюць нормы маўленчай камунікацыі ў розных аспектах.

У шэрагу ўстойлівых адзінак адлюстроўваюцца фармальныя якасці маўлення. У складзе гэтай групы прадстаўлены абазначэнні такіх яго параметраў, як асаблівасці вымаўлення і здольнасць да стварэння тэксту.

Сярод вымаўленчых асаблівасцяў з дапамогай фразеалагізмаў пазначаецца перавышэнне нарматыўнай гучнасці (*драць горла, драць глотку, разявіць горла, ва ўвесь голас, на ўсё горла*), невыразнае, неразборлівае, ледзь чутнае вымаўленне (*глытаць словы, язык блытаецца, язык заплятаецца, праз (скрозь) зубы*), вельмі хуткі, перарывісты тэмп маўлення ў спалучэнні з залішняй эмацыянальнасцю (*захлынацца словамі*) або надта нудны, аднастайны тэмп (*цягнуць ката за хвост, цягнуць валынку, цягнуць каніцель, цягнуць рызіну*).

Пры характарыстыцы здольнасці таго, хто гаворыць, да стварэння тэксту фразеалагізмы называюць уменне гаварыць свабодна, прыгожа, выразна, вобразна і пераканаўча, без намаганняў ствараючы выразны тэкст як у вуснай, так і пісьмовай форме (*як на пісаным, валодаць пяром, дар слова, язык гладка ходзіць, язык добра падвешаны, язык на шарнірах, валодаць словам, залівацца салаўём*), або невалоданне гэтым навыкам, косна-языкасць – звычайна ў вусным маўленні (*без языка, языка няма, язык дрэнна падвешаны*). Ёсць таксама фразеалагізмы са значэннем залішняй гаманлівасці (*язык без касцей, не закрываючы рота, вісець на тэлефоне*).

Фразеалогія рэпрэзентуе таксама змястоўныя якасці маўлення. Тут адлюстроўваецца адпаведнасць зместу маўлення крытэрыям праўдзівасці і інфарматыўнасці.

Сярод фразеалагічных адзінак, суадносных з нормай праўдзівасці маўлення, выяўлены адзінкі са значэннем падману, наўмыснага скажэння ісціны: *казкі баяць, распавядаць байкі, разводзіць турысы, адліваць кулі*,

падпускаяць турусы на калёсах. Акрамя таго, сустракаюцца ўстойлівыя словазлучэнні, якія абазначаюць распаўсюджванне плётак (*трапаць языком, пачасаць языком, папаласкаць косці*) і саміх плеткароў (*злыя языкі*). Таксама адзначаны адзінкі з семантыкай невыканання абяцання (*сем вёрст да нябёс і ўсё лесам, сем карабоў, мех з торбай*) і крывадушнасці, няшчырасці (*крывіць душой, ламаць камедыю, разыгрываць камедыю*).

Сярод фразеалагізмаў, звязаных з характарыстыкай інфарматыўнасці зместу, ёсць абазначэнне паўтаральнай (звычайна шматразова), ужо вядомай слухачу інфармацыі (*заводзіць катрынку, завесці (сваю) шарманку, круціць катрынку*). Некаторыя адзінкі семантычна звязаны з яснасцю зместу. Часцей пазначаецца ўтойванне гаворачым разумення сэнсу, завуаліраванне яго з дапамогай намёкаў (*гуляць у хованкі, гуляць у жмуркі, напускаць туману, каламуціць ваду, наводзіць цень на пляцень*).

У фразеалагізмах таксама знайшлі адлюстраванне функцыянальныя характарыстыкі маўлення. Фразеалагічныя адзінкі часта намінуюць маўленчыя дзеянні таго, хто гаворыць, якія не ўхваляюцца суразмоўцам і спыняюцца як недарэчныя па розных прычынах: *пляскаць языком, мяніць языком, трапаць языком, ліць ваду, часаць язык, плесці кашалі*). Неабходнасць кантролю за маўленчай пlynню можа быць выказана праз патрабаванне замаўчаць (*прыкусіць язык, наступіць сабе на язык, праглынуць язык, прышчаміць язык, навесіць (сабе) замок на рот*) або злопажаданне пры негатыўным успрыманні чыйго-небудзь маўлення (*каб у цябе язык адсох*). Няўхвальная ацэнка чалавека, схільнага да рэзкіх, прамалінейных і бестактоўных выказванняў, адлюстроўваецца ў выразах *востры язык, язык што брытва*.

Некаторыя фразеалагізмы абазначаюць асаблівыя спосабы перадачы інфармацыі: у адсутнасць сведак альбо вельмі ціха, каб яна была схаваная ад іншых (*з вуха на вуха, з вуха ў вуха, на вуха*), ці, наадварот, так, каб пра яе даведаліся ўсюды, для прыцягнення ўвагі многіх (*крычаць на кожным вугле, як у званы званіць, званіць ва ўсе званы, з языка не спускаць, як у бубен біць, трубіць у фанфары, біць у літаўры*).

Семантычны аналіз беларускай фразеалогіі, звязанай са сферай маўлення, паказаў, што найбольш аб'ёмная група фразеалагічных адзінак рэпрэзентуе змястоўныя якасці маўлення. Другое месца займаюць фразеалагізмы, якія адлюстроўваюць функцыянальныя характарыстыкі маўлення. Асаблівасці фармальнага боку маўлення, відавочна, з'яўляюцца менш значнымі пры камунікацыі: гэты група фразеалагізмаў нешматлікая.

Варта адзначыць, што фразеалагічная семантыка фразеалагізмаў складаная, і некаторыя адзінкі можна адначасова аднесці да некалькіх розных груп для больш дакладнай класіфікацыі (напрыклад, у фразеалагічнай адзінцы *цягнуць ката за хвост* 'нудна і павольна гаварыць' асобныя семы

тлумачэння адлюстроўваюць і вымаўленчыя, і змястоўныя рысы маўлення). Паколькі многія з разгледжаных устойлівых адзінак маюць негатыўныя канатацыі, нормы маўленчай камунікацыі часцей адлюстроўваюцца праз антынормы. Фразеалогія паказвае, што да нормаў адносяцца ўмераныя гучнасць і тэмп маўлення, выразнасць вымаўлення, валоданне навыкамі стварэння звязнага тэксту, праўдзівасць і высокая ступень інфарматыўнасці маўлення, яснасць сэнсу, дарэчнасць маўленчага паведамлення, прытрымліванне правіл этыкету і інш.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1 : А–Л. – 590 с.
2. Лепешаў, І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 2 : М–Я. – 607 с.

Г. М. КАНЦАВАЯ

Брэст, БрДУ імя А. С. Пушкіна

АСАБОВЫЯ ФОРМЫ ДЗЕЯСЛОВА Ў ПАРЭМІЯХ ЯК СПАСАБ ВЫРАЖЭННЯ МЕНТАЛІТЭТУ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Для парэмій важным уяўляецца тое, што дзеяслоўныя асабовыя формы з'явіліся “рухаючай” сілай тэксту. Ю. М. Каравулаў, гаворачы пра “неверагодна складаную” будову слова, адзначае, што, валодаючы пэўнай семантычнай структурай, яно “ўскладнена сацыяльным і эмацыянальна-экспрэсіўным кампанентамі значэння, ...фарміруе пэўнае паняцце аб свеце, патэнцыяльна зараджана вобразнасцю, членіцца на значымыя часткі, уключае правілы фармальна-граматычнай змяняльнасці, адлюстроўвае фанетычныя заканамернасці гукаў, з якіх яно складаецца, у патрэбны момант выяўляе схаваныя свае сінтаксічныя сувязі” [1, с. 158].

Адносіны беларускага чалавека да фундаментальных паняццяў жыцця праявіліся праз складаную семантыка-граматычную структуру дзеяслова. Асоба, якая гаворыць і адначасова дзейнічае (1-я асоба), аказалася найменш прадуктыўнай паводле ўжывання ў беларускіх парэміях. Аднак тэмы і ідэі, якія ўтрымліваюцца і раскрываюцца ў прыказках з дзеяслоўнымі формамі 1-й асобы, пераклікаюцца з асноўнай тэматыкай прыказак з формамі 2-й асобы і формамі 3-й асобы і выяўляюцца праз складаную семантыка-граматычную структуру дзеясловаў.

Спынімся на парэміях, у складзе якіх прысутнічаюць дзеясловы 1-й асобы адзіночнага і множнага ліку абвеснага ладу, з дапамогай якіх перадаецца, супадаючы з уласным вопытам таго, хто гаворыць, вопыт, заснаваны на менталітэце беларускага народа.